

УДК [355.211:343.343.5](477)"2022/2024"
DOI <https://doi.org/10.15407/nz2024.06.1702>

«УХИЛЯНТСТВО» ЯК ЯВИЩЕ В РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКІЙ ВІЙНІ: ТИПОЛОГІЯ, ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ, СУСПІЛЬНА РЕАКЦІЯ

Анастасія КІЛАР
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3360-513X>
молодша наукова співробітниця,
Інститут народознавства НАН України,
відділ історичної етнології,
проспект Свободи, 15, 79000, м. Львів, Україна,
e-mail: anastasiakilar@gmail.com

Anastasia KILAR
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3360-513X>
Junior research associate,
The Institute of Ethnology
of the National Academy of Sciences of Ukraine (NASU),
The department of historical ethnology,
15, Svobody Avenue, 79000, Lviv, Ukraine,
e-mail: anastasiakilar@gmail.com

«EVADERS» AS A PHENOMENON
IN THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR:
TYPOLOGY, RESPONSIBILITY,
SOCIAL REACTION

Висвітлюється одне із суспільних явищ під час російсько-української війни, в період повномасштабного вторгнення з 24 лютого 2022 року, яке отримало узагальнену назву — «ухилянтство». Розглянуто типологію, порівняння термінів «ухилянт» — «відмовник» — «СЗЧ-ешник» — дезертир. *Мета статті* — визначення «ухилянтства» як явища в російсько-українській війні, висвітлення основних проблем цього явища та його сприйняття українським суспільством та воїнами. *Об'єкт дослідження* — «ухилянт», відмовник, СЗЧ, дезертир. *Предмет дослідження* — особливості побутування та походження «ухилянтства» в українському суспільстві.

Актуальність теми визначається відсутністю загальних студій, присвячених цій проблематиці. *Методологія дослідження* ґрунтується на комплексному системно-історичному підході та методах: наукового аналізу, аналітичної інтерпретації отриманих результатів. *Джерельну базу* складають інтерв'ю, матеріалу ЗМІ, нормативно-правові документи.

Результатом статті є визначення понять «ухилянтства», виокремлення та порівняння із термінами «відмовник», «СЗЧ-ешник», дезертир; висвітлення цих явищ в контексті російської інформаційної війни РФ проти України та спроба осмислити підходи у розв'язанні цих проблем українським суспільством під час російсько-української війни.

Ключові слова: російсько-українська війна, ухилянт, відмовник, СЗЧ, дезертир, страх, воїни, ЗСУ.

The article highlights the social phenomenon of «evasion» during the Russian-Ukrainian war, in the period of full-scale invasion from February 24, 2022. The typology is considered, a comparison of the terms «evasive» — «refusal» — «SZCH-eshnyk» — deserter.

The purpose of the article is to define «evasion» as a phenomenon in the Russian-Ukrainian war, to identify the main problems of this phenomenon and its perception by society and Ukrainian soldiers.

The object of the study is an «evader», a refuser, a renegade, a deserter. The subject of the study is the peculiarities of everyday life and the origin of these phenomena in Ukrainian society.

The topicality of the topic is determined by the lack of general studies devoted to this issue. The research methodology is based on a complex system-historical approach and methods: scientific analysis, analytical interpretation of the obtained results.

The source base consists of interviews, media material, regulatory and legal documents.

The result of the article is the definition of the concepts of «evasion», separation and comparison with the terms «refusal», «SZCH-eshnyk», deserter; coverage of these phenomena in the context of Russia's information war against Ukraine and an attempt to understand approaches to solving these problems by Ukrainian society during the Russian-Ukrainian war.

Keywords: Russian-Ukrainian war, evader, refuser, arbitrary abandonment of a military unit, deserter, fear, soldiers, Armed Forces of Ukraine.

Вступ. Повномасштабне вторгнення росії в Україну 24 лютого 2022 року стало новим етапом російсько-української війни, що триває з 2014 року. Масштаб ведення війни прямо пропорційно збільшив масштаби руйнувань, які росія завдає українському народу. Понад 1 млн осіб долучилися до Сил Оборони — чоловіки та жінки, більшість з яких у цивільному житті не мали відношення до української армії, взяли на себе відповідальність за себе, свою сім'ю і країну, за весь український народ та зі зброєю в руках стали на захист України. Мужність — поняття, яке не має приналежності до статі. Українські воїни та воїнки щодня долають виклики жорстокої війни, що її проти нас розпочала росія. Українська армія стала фундаментом, на якому сьогодні тримається наша державність. Боротьба — єдиний шлях виживання нашої нації.

Разом із проявленою мужністю українських бійців і бійчинь, українське суспільство зазнало чимало викликів. Поруч із мужністю та бажанням боротися за свій дім, майбутнє нашої країни в українському суспільстві з'явився і страх цієї боротьби, протилежний поняттю мужності феномен — «ухиялнтство». У статті подано визначення терміна «ухиялнтство», і це поняття розглянуто в площині суспільного статусу — «де-факто», та з погляду Закону — «де-юре». Проведена типологія понять, які є протилежними визначенню мужності та відважності: «ухиялнт» — відмовник — «СЗЧ-ешник» — дезертир. У роботі наведені приклади, коли доречно ці терміни використовувати, а коли ні. Надані рекомендації щодо шляхів пошуків розв'язання цих кризових явищ і ситуацій з боку суспільства і держави. Висвітлено ставлення до описаних явищ українських бійців, представників влади та суспільства. Використано нормативно-правові документи для опису всіх перелічених термінів.

Методологія дослідження ґрунтується на комплексному системно-історичному підході та методах: наукового аналізу, аналітичної інтерпретації отриманих результатів.

Основна частина. У Конституції України, а саме у 65-й статті, зазначено: «*Захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, шанування її державних символів є обов'язком громадян України. Громадяни відбувають військову службу відповідно до закону*» [1]. Мобілізації під-

лягають усі громадяни України віком від 18 до 60 років, які здатні виконувати свій військовий обов'язок, окрім винятків, передбачених законом. Жінки в Україні також є військовозобов'язаними [2]. Йдеться про взяття на військовий облік військовозобов'язаних жінок з Переліку спеціальностей та/або професій, споріднених з відповідними військово-обліковими спеціальностями [3]. Мобілізація для жінок загалом залишається добровільною [4].

Ухияння від призову за мобілізацією карається позбавленням волі на строк від двох до п'яти років (Стаття 336 ККУ); ухияння від проходження служби цивільного захисту в особливий період чи у разі проведення цільової мобілізації карається позбавленням волі на строк від двох до п'яти років (Стаття 336-1 ККУ); ухияння військовозобов'язаного від військового обліку або спеціальних зборів після попередження, зробленого відповідним військовим комісаріатом, карається штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів¹ доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років, або арештом на строк до шести місяців; ухияння військовозобов'язаного від навчальних (чи перевірних) або спеціальних зборів карається штрафом до сімдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арештом на строк до шести місяців (Стаття 337 ККУ). Військовозобов'язаних, які свідомо вчиняли незаконні дії, щоб ухилитися від служби в армії, в суспільстві називають «ухиялнтами». У публічному просторі з'являється чимало інформації про методи ухияння. Найчастіше можна натрапити на відомості про грошову винагороду певним особам, щоб ті допомогли військовозобов'язаному втекти за кордон [5]; грошову винагороду працівникам ВЛК², щоб зняти мобілізованого з військового обліку; укладення фіктивного шлюбу з матір'ю трьох дітей або жінкою, яка має групу інвалідності, для переправлення військовозобов'язаного через кордон [6]; фіктивне «оформлення опікунства» [7]; фіктивне оформлення документів по догляду за членами родини [8]; оформлення фіктивних медичних діагнозів [9].

Поширеним є уникнення отримання повістки. З початком загальної мобілізації були створені чат-

¹ Відповідно до Податкового кодексу України (пункт 5, підрозділ 1, розділ XX), неоподаткований мінімум — це сума розміром у 17 грн.

² Військово-лікарська комісія.

групи в різних соціальних мережах, найбільше в Telegram, які інформують своїх читачів про місцезнаходження військових, які роздають повістки. Користувачі можуть писати власні коментарі з зазначенням інформації про локацію військових, які виписують повістки військовозобов'язаним [10]. Потрібно зазначити, що повідомлення про місце розташування військових в умовах війни є злочином, адже цією інформацією може скористатися ворог [11]. Саме в таких випадках можна простежити глибоку прірву між частиною суспільства, яка живе в реаліях війни та залучена до оборони (військовослужбовці та їх родичі, волонтери, небайдужі громадяни, які долучаються до допомоги війську), — і «ухилянцями», які всіма силами намагаються сховатися, втекти від тієї реальності. Страх — природна реакція на жорстокі реалії, які маємо через вторгнення росії в Україну. Найважче в цих реаліях зберегти гідність та честь. Військовослужбовці не розуміють мотивів «ухилянтів», і це справедливо. Богдан «Тавр» Кротевич, начальник штабу бригади Національної гвардії України «Азов»³, вважає, що такі дії пов'язані з відсутністю у людини гідності: «Подумайте, ви «нічтожество», чи у вас є гідність? Якщо ти здатен на те, щоб здати матір, щоб її згвалтували якісь російські пі****си, — то їдь за кордон» [12].

Тема ухилення від військової служби у воєнний час гостро сприймається як частиною населення, яке безпосередньо та опосередковано залучене до Оборони країни (воїни та їх сім'ї), так і частиною, яка не залучена (цивільне населення). Для кращого розуміння цього поняття пропонуємо провести градацію термінів наступним чином: «ухилянт» — «відмовник» — «СЗЧ-ешник»⁴ — дезертир. Розгляд кожного з цих термінів та висвітлення ставлення воїнів та цивільних до цих понять дозволять краще зрозуміти проблему, із якою нашому суспільству довелося зіштовхнутися під час повномасштабного вторгнення росії в Україну.

Ухилянти — термін, яким в суспільстві позначають військовозобов'язаних осіб призовного віку під час воєнного стану, які не бажають виконувати свій військовий обов'язок та застосовують методи його уникнення. В цьому випадку військовий обов'язок

визначається Статтею 1 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» [4] і включає такі положення: підготовка громадян до військової служби; взяття громадян на військовий облік; прийняття в добровільному порядку (за контрактом) та призов (направлення) на військову службу; проходження військової служби; виконання військового обов'язку в запасі; проходження служби у військовому резерві; дотримання правил військового обліку.

Ухилення від військової служби регулюється Кримінальним кодексом України, Статтею 409:

1. Ухилення військовослужбовця від несення обов'язків військової служби шляхом самокалічення або шляхом симуляції хвороби, підроблення документів чи іншого обману — карається триманням у дисциплінарному батальйоні на строк до двох років або позбавленням волі на той самий строк.

2. Відмова від несення обов'язків військової служби — карається позбавленням волі на строк від двох до п'яти років.

3. Діяння, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені в умовах особливого періоду, крім воєнного стану, — караються позбавленням волі на строк від трьох до семи років.

4. Діяння, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці, — караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років [13].

Стаття 336 ККУ також регулює питання відповідальності за ухилення від призову на військову службу під час мобілізації, під час особливого періоду на військову службу за призовом осіб з-поміж резервістів в особливий період — карається позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років. У травні 2024 року У Верховній Раді зареєстрували законопроект про внесення змін до статті 336 ККУ щодо встановлення не пов'язаних із позбавленням волі видів покарання. Законодавець пропонує встановити покарання у вигляді штрафу від трьох тисяч (51000 гривень) до п'яти тисяч (85000 гривень) неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, або громадські роботи на строк від 160 до 240 годин, або виправні роботи на строк від одного до двох років, або обмеження волі на строк від одного до двох

³ З осені 2022 року по липень 2023 року був виконувачем обов'язків командира бригади «Азов».

⁴ СЗЧ — самовільне залишення частини.

років. Таким чином, нові норми мають забезпечити економію бюджетних, матеріальних та людських ресурсів держави й сприяти зниженню дефіциту кадрів на ринку праці та збереженню завдяки цьому економічної активності підприємств, зміцненню економіки, наповненню державного та місцевих бюджетів, що дозволить державі вивільнити додаткові ресурси на розв'язання різних проблемних питань, в тому числі на забезпечення обороноздатності та національної безпеки України [14; 15].

Згідно 336 статті ККУ людина вважається такою, що ухилялася від мобілізації, коли є вирок суду, який набрав чинності. Термін та форма покарання, встановлені судом, залежать від обставин, які можуть на цей вирок впливати: сімейні обставини, тяжкі життєві ситуації. Адвокатка Анжела Василевська в інтерв'ю для Українського радіо зазначила, що за ситуації, коли людина може отримати адміністративну відповідальність за наступні дії: не проходження військово-лікарської комісії, неявка до військкомату після вручення повістки: *«Якщо людина не стоїть на військовому обліку, то їй неможливо притягнути за ухилення від мобілізації саме в контексті кримінальної відповідальності. Людина пройшла ВЛК, отримала мобілізаційну повістку з'явитися з речами і коли по ній вона не з'явилась, цей факт зафіксовано, тоді їй вручається підозра, обвинувальний акт й матеріали спрямовуються до суду»*. Це стосується випадків, коли мобілізаційна повістка була вручена із дотриманням усіх норм: під підпис особисто людині, яка її отримала. Адміністративна відповідальність також поширюється на випадки, коли ігнорують правила перебування на військовому обліку, а саме уточнення даних. Ігнорування повісток для уточнення даних — адміністративне правопорушення [16]. У новій редакції мобілізаційного проекту пропонують посилити застосування процесуальних заходів: заборону виїзду за кордон, позбавлення спеціального права володіння зброєю чи керування автомобілем, обмеження користування майном [17].

Тема ухилення від військової служби під час мобілізації у воєнний час стала гострою як для залучених до оборони країни громадян, так і тих, які не залучені й не мають такого бажання. В суспільстві термін «ухилянт» має своє трактування, яке може трохи відрізнятися від визначення Законами та Кримінальним

кодексом. Перш за все, «ухилянт» — людина, яка не має бажання виконувати свій військовий та громадянський обов'язок перед країною під час проведення мобілізації. Серед «ухилянтів» ми можемо також виокремити дві підкатегорії осіб: ті, які застосували методи, які порушують закон (підроблення документів, вчинення неправомірної вигоди до працівників ТЦК/прикордонних служб, ігнорування мобілізаційних повісток та повісток для уточнення даних та інше); ті, які застосували незаконні методи для ухилення від військової служби, але в ході розслідування чи проведення судових засідань по цій справі, прийняли рішення вступити до лав Сил Оборони. Звичайно, людина, яка раніше ухилялась від військової служби, але врешті стала частиною спротиву агресії московитів проти України, перестає бути «ухилянтом» і стає захисником.

З початком повномасштабного вторгнення росії в Україну, а саме в перші місяці й до осені 2022 року можна було спостерігати високий інтерес серед громадян України до військової служби та протидії просуванню російських військ в Україні. Чисельність охочих долучитись до війська була надзвичайно висока, це характеризується і великими чергами до військкоматів у перші тижні повномасштабної війни. З осені 2022 року, коли з'явилась необхідність поповнення людського ресурсу у війську, почав зростати й спротив населення, яке не має бажання бути залученими до оборони країни, до політики мобілізації. Історії про «ухилянтів» стали народним фольклором, темою для жартів. Серед найбільш поширених сценаріїв ухилення від мобілізації є підроблення документів медичного характеру, щоб людину визнали непридатною до військової служби, укладення фіктивних шлюбів із жінками, які мають групу інвалідності або трьох дітей, вчинення неправомірної вигоди до працівників ТЦК/прикордонних служб. Також можна зустріти випадки, коли чоловіки передягаються у жіноче вбрання [18; 19], намагаючись перетнути кордон, або випадки перепливання річок для перетину кордону (наприклад, Тиси) [20]; намагання виїхати за кордон у бебі-боксі [21]. Деякі з цих випадків завершуються трагічно для ініціаторів таких ідей. Чимало чоловіків гине, перепливаючи річки або під час піших переходів через гори. Варто зауважити, що багатьох таких ініціаторів не зупиняє імовірність загинути під час такої «пригоди». В

цьому контексті хочеться звернути увагу на мотивацію таких дій, адже фактично людина для себе обирає шлях, який веде до імовірної загибелі, яка має чітко виражений ганебний характер, як в очах суспільства, так і в очах захисників і захисниць. Чоловіки, військовозобов'язані, які уникають ситуацій, де їм потенційно можуть вручити повістку або планують скоїти порушення закону задля ухилення від мобілізації анонімно діляться своєю мотивацією подібних вчинків: «Нещодавно я пропустив день народження найкращого друга, бо боявся виходити. Це дуже обмежене життя, м'яко кажучи»; «Поки що я під самонакладним домашнім арештом — я не виходжу з квартири взагалі»; «Втеча стає дедалі складнішою, а прикордонники мені охоче беруть хабарі. Не думаю, що мені так пощастить вдруге»; «Я не створений для війни. Я не можу вбивати людей, навіть якщо це росіяни. Я не протримаюся довго на фронті... Я хочу мати сім'ю і побачити світ. Я не готовий померти». Натомість військовослужбовці, які боронять Україну наголошують: «Я розумію, що люди бояться. Але нам потрібні нові люди, щоб продовжувати битися, — каже Роман. — Якщо не ми, то хто захистить цю країну?» [22].

Українські воїни та воїнки, які з початку повномасштабного вторгнення стали на захист своєї країни звертають увагу на важливості проведення належної мобілізації. Необхідно залучати не тільки людський ресурс, поповнювати втрати (загиблі, поранені), але й переводити економіку країни на військові рейки, таким чином, залучити більше ресурсів на національний спротив російській окупації. Український режисер Олег Сенцов, який нині воює у складі 47 ОМБр на посаді командира штурмової роти, наголосив: «І ситуація насправді вона не дуже хороша, якщо ви розумієте. Треба робити якісь зміни і розуміти, що ця війна важка, серйозна, вона на довго. Треба дійсно всім включатися, усвідомлювати, що всі чоловіки будуть служити. Треба робити демобілізацію, ротації. Переводити на військові рейки країну, і вкладати гроші в оборону, в якісь виробництва, а не робити новий асфальт і стадіони. Це все може почекати». Він також зауважив, що воїни, які з початку повномасштабної війни долучилися до Сил Оборони, повинні мати чіткий план, справедливий термін служби, тобто демо-

білізації: «Люди не можуть йти в нікуди. Коли це була перша хвиля, ми брали автомати, хапали, бігли вперед, тому що вже не було часу читати Конституцію, як деякі там нам потім порадили. І зараз це зупиняє нових людей. Люди повинні знати, що вони зупиняють своє життя на два-три роки, йдуть в армію, відслужать, зроблять своє, і потім будуть жити спокійно далі. Або залишаться, якщо хочуть, або повернуться через певний термін. Ми повинні зробити це, як Ізраїль: всі військовозобов'язані, всі служать. Якщо треба, у них швидко відбувається мобілізація, потім всі — по домах, і живе ця держава, вона не припиняє своє існування. І вони не кажуть, що вони до кінця року переможуть ті арабські країни, які є агресорами проти них. Ні, вони живуть так все життя, розумієте?» [23].

З початку 2024 року український парламент схвалив закон про «клуб білого бізнесу», згідно з яким передбачається бронювання до чверті працівників підприємств і компаній, що входять до цього клубу. Разом із тим станом на липень 2024 року розглядається ще три проекти, які передбачають економічне бронювання. Перший законопроект пропонує бронювання працівників при сплаті роботодавцем підвищеного військового збору у 20400 грн на місяць. У двох других проектах критерієм броні є розмір заробітної плати не менш як 12 прожиткових мінімумів для працездатних осіб, встановлених на 1 січня календарного року (станом на 2024 рік це 36336 грн на місяць). Як пояснює автор законопроекту Дмитро Наталуха — голова економічного комітету, це нововведення може принести в бюджет від 200 до 320 млрд грн, які можуть піти на фінансування оборони, в тому числі забезпечити кошти на додаткову мобілізацію в разі потреби. Українські воїни розглядають такі нововведення як легалізацію ухиляння, відкуп від мобілізації. Кирило Верес, підполковник Збройних сил України, Герой України, з лютого 2022 року командир батальйону К-254-ї ОМБр, в інтерв'ю для Української правди наголосив: «Тобто я зараз можу собі відкупити... Військовослужбовець дає 30000 грн на місяць і спокійно відпочиває вдома цей місяць. 6 місяців: 180000 грн — жалко, 100-ку дав би. На 4 місяці посидіти вдома, і через 4 місяці вернеться на свою посаду. У мене зараз кожен другий боєць дасть і

по 50000 грн в місяць, аби його на 2—3 місяці відпустили, в бюджет, офіційно. Ладно, кожен другий я збрехав, кожен 5-й дасть. Я дам особисто, і весь мій штаб дасть. Чому ж так, одним так, а іншим не так?» [24].

Окремо хочу звернути увагу на поширення у соціальних мережах наративів прихильників ухилення від мобілізації про «гордість бути ухиялнтом». У травні 2024 року в Інтернет мережі з'явилась інформація про продаж одягу із написами, які закликають до ухилення від військової служби українців. Серед найпоширеніших написів був «Ухиялнт» [25]. В мережі почали з'являтися фотографії із чоловіками у громадських місцях, які вдягали футболки із такими написами. Варто зазначити, що подібні ініціативи викликали обурення серед суспільства. У TikTok та інших соцмережах поширювались відео від нібито українських чоловіків, які називають себе «ухиялнтами» та хизуються красивим життям. Подібні методи поширення наративів, які закликають до ухилення від мобілізації можна віднести до ІПсО [26], про це заявили й у Центрі протидії дезінформації: «Псевдофлешмоб з хештегом «ухиялнт» — чергова ворожа ІПсО. Це класична технологія розколу суспільства, в якій використовується той же принцип, що і в технології розколу за мовою, тільки в цьому випадку ворог розпалює ненависть, нівелиючи конституційний обов'язок», — зазначив лейтенант, керівник ЦПД Андрій Коваленко [27]. Схожа риторика набула поширення у соціальних мережах, найбільше TikTok «Я не хочу бути мертвим героєм, хочу бути живим ухиялнтом» [28]. Очевидно, така риторика вигідна для ворожої пропаганди, яку поширює серед українського населення росія. Також варто зазначити, що подібні ініціативи хронологічно збігаються у часі із прийняттям нового законопроекту про мобілізацію, який має вдосконалити методи покарання від ухилення від військової служби та покращити процес мобілізації в країні загалом. Результатом такої інформаційної політики росії проти України є зниження мотивації українських громадян брати відповідальність за себе і свою країну. Станом на 15 липня 2024 року за результатами опитування Центру Разумкова, що було проведено з 20 по 28 червня 2024 року, 46,1% респондентів відповіли, що зараз бути «ухиялнтом» не соромно, 29,1% — протилежної думки, а 24,8% утримались від від-

повіді: «А знаєте, хто найбільше засуджує ухиялнтів? 37% людей похилого віку (60+) вважають, що під час війни бути ухиялнтом соромно. А от 50% наймолодших опитаних (18—29 років) не соромно. Як, імовірно, і їхнім батькам (50—59 років) — 52% людей цього віку можуть зрозуміти ухиялнтів», — пише видання [29].

До ІПсО також можна віднести ряд терактів, які хронологічно збігаються з активним проведенням мобілізації з весни 2024 року. Суть терактів — налякати суспільство, потенційних новобранців приєднуватися до лав Сил Оборони. Найбільш поширеними методами стали підриви автомобілів військовослужбовців у різних містах України [30; 31; 32]. До терактів, спрямованих на підрив авторитету військовослужбовців, залякування суспільства та потенційних новобранців, підрив морального духу можна віднести й умисне пошкодження могил захисників України. Ворожі сили для вчинення таких дій використовують громадян України, а могили обирають не випадково, а саме Героїв України, чий імені вже записані на сторінках новітньої історії України. Таким чином, 20 червня 2024 року стало відомо про пошкодження могил воїнів Дмитра Коцюбайла «Да Вінчі» та Андрія Пільщикова «Джуса», а також Павла Петриченка на Аскольдовій могилі в Києві. «Ні в якому разі ми не повинні підходити до емоційних спливів, але давати цьому треба моральну оцінку. Це ще раз підкреслює, ворог серед нас», — прокоментував побачене військовослужбовець Володимир, який прийшов на могили, щоб допомогти прибрати [33].

11 квітня 2024 року Верховна Рада України прийняла у другому читанні та в цілому Закон № 10449 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань проходження військової служби, мобілізації та військового обліку». У ньому вдосконалено процедури проведення заходів мобілізації, військового обліку призовників, військовозобов'язаних та резервістів, соціального захисту військовослужбовців, а також окремі питання проходження військової служби для покращення якості підбору особового складу під час доукомплектування бойових підрозділів для відсічі збройної агресії проти України [34]. З травня 2024 року в населених пунктах України почали встановлювати реклами на білбордах від різних бригад, які пропо-

нують вступити до їх лав. Основний заклик таких рекламних щитів — обирати самостійно бригаду, рід військ та професію згідно зі своїми навичками та вміннями, не чекаючи повістки [35]. У війні, в якій росія застосовує окрім збройного методу захоплення наших територій, інформаційну пропаганду для дестабілізації всередині нашої країни, українська влада має вживати відповідних заходів для протидії ворожій ІПсО та підтримувати належну комунікацію із громадянами України. Важливим кроком у вдосконаленні рекрутингу до Сил Оборони стала можливість вибору самостійно бригад, військових частин, професій охочими мобілізуватися. Для створення такої можливості бригади публікують актуальні вакансії на своїх офіційних сайтах. До співпраці також залучили й платформи з працевлаштування та рекрутингові агенції, такі як LobbyX, Work.ua, Robota.ua. Кожен охочий скористатись такою можливістю, надсилає резюме на вакансію, оголошення, які його цікавлять, після цього з ним контактують рекрутингові центри окремих військових частин і територіальні центри комплектування й соціальної підтримки призначають співбесіду. Якщо ці етапи успішні, військова частина надає рекомендаційний лист, де вказують, чи входить ця частина до переліку пріоритетного комплектування. Після цього людину оформлюють далі у ТЦК СП з рекомендаційним листом, де уточнюють облікові дані, призначають прохолодження військово-лікарської комісії, професійний відбір та формування особової справи. Якщо всі етапи успішні, людину залежно від наявності військового досвіду, відправляють у відповідну військову частину. Відмінність рекрутингу від мобілізації за повісткою — можливість отримати рекомендаційний лист від частини, до якої бажає долучитися людина, адже кандидатів, які пройшли відповідну підготовку, заборонено спрямовувати до інших військових частин, крім тих, які зазначені в рекомендаційному листі [36].

У різних містах України відкривається чимало рекрутингових центрів від різних батальйонів та бригад. Наприклад, у Львові станом на квітень 2024 року діють рекрутингові центри «Азову», центру Третьої окремої штурмової бригади, батальйону «Вовки Да Вінчі», Центр рекрутингу української армії, а також рекрутинговий центр 24 окремої механізованої бригади імені короля Данила [37]. Мотивація

звернення до рекрутингових центрів у кожного новобранця своя: чимало людей розуміє важливість виконання свого конституційного обов'язку щодо захисту Батьківщини; певна категорія людей усвідомлює, що до них дійде черга мобілізуватися, і щоб не чекати повістки, прагнуть самі вирішити й зробити вибір щодо місця проходження служби та спеціальності; є категорія людей, які вже мають на руках повістки й також хочуть мати право вибору місця служби. Сержант, рекрутер 21 ОМБр Олег Байдалюк в інтерв'ю «Суспільному» наголосив, що система рекрутингу поступово налагоджується і для більш успішного досягнення результату у рекрутингових центрів має бути тісніша взаємодія із медіа, що дозволить «достукатись» до більшої кількості людей. Також військовий зазначив, що людям треба пояснювати, яка ситуація на фронті: «У нас все показують у двох крайнощах: все добре, фронт тримаємо, можете далі сидіти у ресторанах і кафе, жити своїм життям, інша крайність — все погано, фронт сиплеться, ми все прогавили, озброєння не вистачає, людей не вистачає. «Зрада» та «перемога» те, що йде від початку. Такого не має бути. Потрібно розповідати про реальну ситуацію, про проблеми. З іншого боку — ми набираємо людей, є охочі. Є патріоти, людей переконані, мотивовані. Є ті, хто сумнівається, кого ми переконуємо. Це вже робота рекрутингових центрів. Цей процес запущено. Не все так погано й не все так яскраво. Деяк посередині все має бути у такому контексті подано. Кожен хто долучається до ЗСУ — герой. Кожен хто є захисником — герой. Честь. Слава. Гідність. Ось ці поняття зараз мають бути на слуху у кожного» [38].

Хочу також звернути увагу на мотивацію окремих категорій громадян, яких суспільство називає «ухилянтами» і таким чином розділити їх на декілька категорій за цим критерієм:

1) Громадянин України, який цілеспрямовано та свідомо уникає мобілізації за ідейними переконаннями, не підтримує ідею збройного спротиву України російській окупації та агресії. Таку категорію людей у суспільстві також називають «ватник»⁵ або

⁵ Згідно з онлайн-словником українських неологізмів «Мислово», ватник — людина з (пост) радянською ментальністю, яка щиро не розуміє для чого існує держава Україна. В Україну слово прийшло разом з російською ін-

«ждун»⁶. Слід зазначити, що це можуть бути громадяни України, які підтримують ідеологію росії, очікують захоплення українських територій російськими військами. Такі особи схильні передавати дані про розташування українських військ у містах, техніки та важливих об'єктів інфраструктури. Такою категорією людей користується російська влада, і вона стає інструментом для проведення диверсійних заходів всередині нашої країни.

2) Наступна категорія, яку можна виокремити — військовозобов'язані, які ухияляються від мобілізації через страх. Слід наголосити, що йдеться не про природний страх, який є захисним механізмом і невід'ємною частиною інстинкту самозбереження, а саме про панічний, паралізуючий страх. Українці не обирали шлях війни, не нападали на жодну країну. Україна обороняється і чинить спротив окупації та зазіханню на знищення територіальної цілісності й суверенітету. Відчувати страх під час війни природно, адже воєнні дії безпосередньо пов'язані із відчуттям небезпеки та загрози життю свого та своїх близьких людей. Досвід окупації українських міст з початком повномасштабної війни продемонстрував, що ворог не зважає на правила ведення війни, міжнародне гуманітарне право, його дії слід розглядати як геноцид українського народу. Українські воїни, які добровільно вступили до лав Сил Оборони — взяли відповідальність за себе, свою сім'ю і країну, щоб не допустити просування російських військ вглиб країни та не дозволити окупантам вчинити злочинні дії з їх сім'єю. Чи відчуває страх воїн, який добровільно пішов воювати? Так. Чи відчуваю страх людина, яка ухияється від мобілізації? Так. Відмінність полягає лише у мотивації зробити крок для захисту нашої країни. На мою думку, мотивація залежить від багатьох факторів: виховання, освіченість (знання історії, причинно-наслідкового зв'язку початку російсько-української війни й тягlosti російсько-українського конфлікту протягом останніх 300 років), а також комунікації української

тервенцією в березні 2014 року. Походить від однойменної назви популярного теплого одягу бідних радянських людей. Сукупність ватників часто позначають збірним іменником «вата».

⁶ Згідно онлайн-словника українських неологізмів «Мислово», ждун — прихильник «русского міра» на підконтрольній Україні території, який чекає «освободітелей» (окупантів, російських солдатів).

влади із суспільством. Держава не може вплинути на виховання людини, але вона може розробити механізми формування і збереження національної пам'яті українців, таким чином, вплинути одразу на два фактори: освіченість і комунікацію. Формування розуміння причинно-наслідкового зв'язку нападу росії на Україну, а саме знання історії України та руйнівного впливу Російської імперії, пізніше Радянського Союзу на національну ідентичність українців має бути закладене ще у шкільні роки. Комунікація полягає у правильному застосуванні ЗМІ, телебачення, проведення офіційних заходів із вшанування традицій, культури та пам'яті жертв боротьби за незалежність України. Держава має постійно вести діалог із суспільством, пояснювати ті чи інші свої дії, аргументувати їх. Станом на червень 2024 року ми досі маємо проблему мотивації для мобілізації, необхідно чесно пояснити суспільству, що оборона країни — єдиний шлях її збереження фізично і культурно. Армія — єдиний фундамент, на якому тримається у час війни наша країна. Життя в окупації, в неволі прирікає українців як на фізичне знищення (досвід окупації в Бучі, Ірпені, Гостомелі, Маріуполі та інших містах), а також культурне (знищення українських книжок, цькування за українську мову, перейменування вулиць, населених пунктів на російські відповідники і т. д.). Одним із вдалих прикладів комунікації є відео, яке має мотиваційний характер із нагадуванням, що воювати доведеться всім. Відео було створене Львівським обласним ТЦК та СП з Львівською міською радою. Слоган кампанії: «Якщо не долучитись до свого війська, доведеться воювати у чужому. Ставай на захист України сьогодні!». У ролику йде перелік різних категорій ухиянтів: ті, які не можуть воювати через релігійні переконання; ті, які мають вищу освіту, а отже, «ненароджені для війни»; оглядальники за видобутими інвалідами; ті, які підрили документи та стали «інвалідами» третьої групи; прихильники тези «нехай депутати воюють». Кожен представник цієї категорії висвітлений як людина позбавлена відчуття відповідальності за свою країну, сім'ю, своє життя. У ролику емоційно, проте доступно донесена думка про те, що захист Батьківщини — єдиний метод виживання нашої держави та нації, ігнорування цього обов'язку приведе до повної окупації українських земель, і як результат —

залучення українських громадян до загарбницьких війн росії вже проти інших країн [39].

3) Наступна категорія військовозобов'язаних, які ухиляються від мобілізації — примусово мобілізовані. З початком повномасштабного вторгнення росії в Україну, почали з'являтися у мережі відео, де військовозобов'язаних чоловіків примусово транспортують до ТЦК. Найбільш поширеною реакцією серед суспільства на такі відео є «людей пакують в автобуси», «несправедливо» і т.д. Учасники конфліктів — працівники ТЦК, які видають бойові повістки або повістки для уточнення даних з одної сторони, і небажаючи ті повістки приймати — з іншої сторони. Часто такі випадки потрапляють на камери телефонів третіх осіб і відповідно поширюються в Інтернет мережі. За час повномасштабної війни є чимало історій, де учасники таких конфліктів піддавались осуду суспільства, а також притягувалися до відповідальності через суди. З одного боку, працівників ТЦК звинувачують у неналежній процедурі вручення повісток [40], з іншої сторони — небажаючих брати ці повістки звинувачують в агресивній поведінці, провокаціях щодо працівників ТЦК, образа їх честі та гідності [41; 42]. Слід зауважити, що станом на червень 2024 року чимало ветеранів, учасників бойових дій, які отримали поранення на фронті, були переведені у тиллові частини для продовження несення військової служби, до ТЦК в тому числі. На жаль, воїни, повертаючись з режиму «війна» у режим «мирне життя» в тилу зіштовхують із нерозумінням суспільства його пережитого досвіду. Воїн, який вчора виконував бойові завдання, а сьогодні роздає повістки, може зіштовхнутися із негативним настроєм тієї частини населення, яка не має бажання долучатися до оборони країни. На мою думку, держава має більше пояснювати громадянам своєї країни, для чого проводиться мобілізація та які можуть бути наслідки її провалу — втрата незалежності, територіальної цілісності, життя в окупації, фізичне і культурне знищення українського народу росіянами. Також важливо зазначити, що подібні ситуації та конфлікти не тільки псують імідж української армії, але й сприйняття українського воїна. Шляхи розв'язання даної проблеми можуть бути наступними: забезпечення персоналом для вручення мобілізаційних повісток представників правоохоронних органів. 18 травня 2024 року набув чинності

закон про мобілізацію, згідно з яким місяця, де можуть вручати повістки суттєво не змінилися — місяця роботи, проживання та в громадських місцях: *«Окрім ТЦК та СП в нас повістки можуть вручати органи Служби безпеки України, зовнішньої розвідки, також місцеве самоврядування, сільські та селищні ради. Це є така процедура, це закон про мобілізацію та мобілізаційну підготовку»*, — зазначила Альона Кузіна, представниця Дніпропетровського обласного ТЦК та СП. Серед цивільних жителів є чимало свідомих громадян, які розуміють, що рано чи пізно прийде їх черга стати на захист країни, тому з гідністю приймають нові норми: *«Звісно, оновлював. Нічого не змінилося, все як було, так і є. Просто ввели нові методи. В нас немає вибору, що щось може подобатися, щось не подобатися. Треба прийняти сьогодення, пристосуватися і жити»*, — каже місцевий житель Дніпра Олег [43]. Комунікація має також забезпечуватися і в тому, щоб пояснити відмінності між повістками, які є та етапи, через які після вручення повістки має проходити військовозобов'язаний громадянин: *«Люди агресивно реагують на сам факт видачі повісток, бо вважають, що їх одразу забирають на війну. Ні! Уточнюються дані, проходиться медичний огляд і вже тільки після цього видається мобілізаційне розпорядження, якщо людина придатна до служби, і призовник їде вчитися»*, — каже Роман Істомін, речник Полтавського ТЦК. Є три основні види повісток: для уточнення облікових даних — контакти, інформація про стан здоров'я, склад сім'ї, місце роботи; на проходження ВЛК — тобто медичний огляд, де буде встановлено ступінь придатності до військової служби; мобілізаційне розпорядження — видається вже після проходження ВЛК у разі визнання військовозобов'язаного придатним до служби [44].

Українські воїни наголошують, що мобілізація до Сил Оборони — необхідний процес спротиву російської окупації, це також гарантія на існування держави як суверенної та незалежної. Олександр Ябчанка «Гонор», командир роти батальйону «Вовки Да Вінчі» зауважив: *«Якщо ми провалимо мобілізацію, ми зазнаємо військової поразки. Поразка для України означає окупація, це означає примусова мобілізація дол. Російської армії. Відповідно ти ухилянт і дурень, бо в кінцевому рахунку*

ти таки потрапиш до армії, тільки вже в армію окупанта. І в тій армії м'ясні штурми тобі гарантовані. Я зараз не перебільшую, бо ті м'ясні штурми я відбивав. Я бачив, як росіяни воюють м'ясом» [45].

Таким чином, серед громадян, які ухияляються від мобілізації можна виокремити декілька груп: особи які свідомо не бажають захищати Україну, ідейно переконані російською пропагандою; особи які уникають мобілізації через страх; примусово мобілізованих, які під час вручення повісток чинять опір та вдаються до образи честі та гідності військовослужбовців ТЦК та СП; особи, які вдалися до незаконних методів уникнення мобілізації — підроблення документів, укладення фіктивних шлюбів, підкупів працівників ТЦК та СП або прикордонних служб. Слід зазначити, що перша категорія при примусовій мобілізації може бути вкрай небезпечною для української армії, адже такі люди схильні підривати її діяльність зсередини, вдаючись до диверсійних заходів, такі люди є результатом пропагандистської діяльності росії проти України. Інші категорії людей — стали наслідком недостатньої комунікації української влади із суспільством, а також відсутності національно-патріотичного виховання та освіти вдома та у школі. Залежно від обставин особи, які вдаються до ухилення від мобілізації, зривають проведення мобілізаційних заходів, отримують відповідне покарання (адміністративне або кримінальне).

Відмовник — військовослужбовець, який виявляє непокору і відкриту відмову виконувати наказ командира, умисно не виконує наказ, вчинений в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці. Згідно зі статтею 402 Кримінального кодексу України така дія карається позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років. Згідно зі статтею 403 ККУ невиконання наказу командира, вчинене за відсутності ознак непокори, якщо воно спричинило тяжкі наслідки, в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці, карається позбавленням волі на строк від трьох до семи років. Варто наголосити, що згідно зі Статутом внутрішньої служби ЗСУ та Дисциплінарним статутом ЗСУ відповідальність за наказ завжди несе той, хто віддав наказ. Згідно зі статтею 41 ККУ наказ або розпорядження є законними, якщо вони: віддані відповідною собою в належному порядку та в межах її повноважень; за змістом

не суперечить чинному законодавству; не пов'язаний із порушенням конституційних прав та свобод людини та громадянина. Особа, яка відмовилась виконувати явно кримінально протиправний наказ або розпорядження, не підлягає кримінальній відповідальності. Таким чином, військовослужбовці мають право оскаржувати накази командирів, для цього потрібно написати рапорт, де військовослужбовець сповіщає командира у своїх намірах. У відмові необхідно зазначити причини або написати рапорт на уточнення наказу, де військовослужбовець у формі рапорту викладає обставини, які, на його думку, ставлять під сумнів доцільність відданого наказу і просить уточнити цей наказ.

13 грудня 2022 року Верховна Рада України ухвалила законопроект щодо посилення покарання для військовослужбовців, які самовільно залишили свої позиції чи відмовилися від виконання бойових наказів [46]: «Я підтримую відповідні зміни до законодавства, ухвалені Верховною Радою України, і прошу президента підписати закон. Моя думка чітко віддзеркалює позицію командирів угруповань та військових частин, які вимагали системного вирішення цього комплексу питань», — зазначив колишній Головнокомандувач ЗСУ Валерій Залужний⁷. Також Головнокомандувач наголосив, що армія тримається на дисципліні, і законодавство має забезпечити її дотримання: «Більше того і це ключове, оголені ділянки фронту змушені закривати собою інші військовослужбовці, що призводить до збільшення втрат особового складу, територій та мирних людей на них. Часто втрачені позиції доводиться відновлювати штурмовими діями дуже дорогою ціною. Так не повинно бути», — додав В. Залужний [47]. Закон про посилення покарання військовослужбовців викликав хвилю обурення і серед самих воїнів. Письменник і командир відділення 68-ї егерської бригади ЗСУ Павло Вишебаба зазначив, що є обставини, коли доцільно надати перевагу збереженню особового складу і відійти від позицій, що в новому законопроекті пом'якшуючі об-

⁷ Валерій Залужний — український воєначальник, генерал у відставці. Герой України (2024). Надзвичайний і Повноважний Посол України у Сполученому Королівстві Великої Британії та Північній Ірландії (з травня 2024). Колишній Головнокомандувач Збройних сил України (2021—2024).

ставини не враховуються: *«Ця війна вже показала, що інколи доцільно вчасно відійти з позиції, щоб вберегти особовий склад, і це було за пом'якшуючі обставини. У новому зп 8271 пом'якшуючі обставини не враховуються»*, — зазначив він [48]. Український воїн із позивним «Водолаз» став відмовником через небажання виконувати бойове завдання. Після цього його перевели в іншу бригаду, де боєць став штурмовиком. Після виходу на позицію, через день боєць здійснив подвиг, за який його представили до звання «Орден за мужність» другого ступеня — 11 листопада воїни 58-ї окремої мотопіхотної бригади знищили штурмовий загін 37-ї гвардійської мотострілецької бригади ЗС РФ біля села Новодонецьке Донецької області, воїн «Водолаз» в цьому бої взяв на себе командування [49].

СЗЧ — самовільне залишення частини військовослужбовцем частини або місця служби. Згідно з кодексом України про адміністративні правопорушення СЗЧ визначається наступним чином: 1) самовільне залишення військової частини або місця служби; 2) нез'явлення його вчасно без поважних причин на військову службу у разі призначення або переведення; 3) нез'явлення з відрадження, відпустки або з лікувального закладу. Покарання за такі дії — накладення штрафу від п'ятисот до однієї тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арешт з утриманням на гауптвахті на строк до десяти діб або штраф від однієї до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян чи арешт з утриманням на гауптвахті на строк від десяти до п'ятнадцяти діб, якщо це відбувається під час особливого періоду (Стаття 172-11 КУпАП). Під час дії воєнного стану, незалежно від терміну, СЗЧ вважається кримінальним правопорушенням та виключає адміністративну відповідальність [50; 51].

Кримінальна відповідальність за подібні дії здійснюється під час воєнного стану і регулюється Кримінальним кодексом України. Згідно ККУ СЗЧ визначається як самовільне залишення військової частини або місця служби військовослужбовцем, а також нез'явлення його вчасно на службу без поважних причин, вчинені в бойовій обстановці, а також ті самі дії тривалістю понад три доби, вчинені в умовах воєнного стану. Покаранням за такі дії є позбавлення волі на строк від 5 до 10 років [50; 51].

Дезертирство — самовільне залишення частини або місця служби, на відміну від СЗЧ розглядається як умисне залишення частини чи місця служби з наміром ухилитися від служби (повертатися назад військовослужбовець не збирається). Покарання за дезертирство — під час воєнного стану позбавлення волі на строк від 5 до 12 років [52]. Випадки дезертирства фіксувалися з 2014 року, початку російсько-української війни. Порушників кримінального кодексу за такі порушення притягували через суд до відповідальності позбавленням волі. Найбільш поширеними історіями є «залишення військової частини на тривалий час та проведення цього часу на власний розсуд поза межами військової частини». На момент 2019 року в українській армії налічувалось 9,3 тис. дезертирів. Слід також зазначити, що після анексії Кримського півострова росією на службі перебували 13468 військовослужбовців, після анексії — 3991 з них не зрадили присягу та повернулися з окупованих територій [53; 54; 55].

Військовослужбовці наголошують на тому, що поняття СЗЧ і дезертирства слід більше відокремлювати один від одного: *«Ви відчули велику різницю в кваліфікації цих вчинків? І я не відчув. А от ті, що сіли за ґрати, — відчули. Тому давайте краще не будемо говорити про правовий аспект, добре? Як дотепно жартують мої бойові побратими, якщо тебе спіймали, то ти «сезе-чешник», а якщо ні — тоді — дезертир! Тим паче, що в умовах воєнного стану за самовільне залишення військової частини або місця служби відповідальність теж передбачена у вигляді позбавлення волі строком від п'яти до десяти років»* — поділився думками Микола Савельєв «Волоцюга». На думку воїна, випадків СЗЧ трапляється чимало і слід враховувати, що більшість з них це не умисний злочин, а скоріше людський фактор, коли людина не дотрималась термінів перебування в лікарні, відрадження чи відпустці, зробила це через власну вчасно і правильно неоформлену хворобу чи хворобу рідних і близьких: *«Є навіть випадки, коли людина гине під час бою, зникає безвісти — а її подають в СЗЧ! Не потрібно забувати і про те, що чим більше буде в лавах ЗСУ «примусово мобілізованих» ТЦК, тим більше буде й відсоток втікачів в СЗЧ. Яких доведеться ловити повторно...»* — наголосив воїн [56].

Разом із посиленням відповідальності перед законом військовослужбовців за деякі види злочинів (законопроект № 8271), українські воїни залишились разом з тим без системи правового захисту. Найбільше правопорушень серед військових є непокора, дезертирство і самовільне залишення місця служби. Станом на листопад 2023 року було зафіксовано 17 тисяч таких випадків, у 2022 році — 10 тисяч [57]. За самовільне залишення частини у 2023 році було засуджено 1577 осіб, справ за повідомленням Генпрокуратури — порушено 16 тисяч [56]. На початку вересня 2023 року міністр оборони Рустем Умеров заявив, що має намір створити посаду військового омбудсмена, це підтримав і президент України: «*Це справді потрібно. Потрібно, щоб була потужна система правозахисту воїнів у самому секторі оборони*» [58].

Головнокомандувач Збройних сил України у 2021—2024 рр. Валерій Залужний заявляв, що нарошування резервів було одним із пріоритетів в його роботі. Попри те, що в Україні обмежені можливості проводити тренування резервів на власній території через небезпеку обстрілів по навчальних центрах, також в законодавстві є прогалини, які дають можливість громадянам ухилятися від виконання своїх обов'язків [59]. Про потребу посилення покарання громадян, які ухиляються від мобілізації заявив і глава держави Володимир Зеленський: «*На запит наших військ є деякі зміни в мобілізації й згідно з цією мобілізацією є посилення контролю щодо ухилянтів. Хочу сказати, що будь-яка людина й навіть без цього закону, яка порушувала закон про мобілізацію й була мобілізаційно віку й вона була ухилянтом чи ще щось робила поза законом, вона й так порушувала те, чи інше діюче законодавство*» [60]. Олександр Сирський, Головнокомандувач ЗСУ з 8 лютого 2024 року, наголосив на важливості поповнення лав ЗСУ та надання військовослужбовцям відновлення і відпочинку: «*Треба виходити з того, що люди — не роботи. Вони виснажуються, фізично й психологічно, особливо в умовах бойових дій. Наприклад, ті, хто прийшли до ТЦК у лютому 2022 року — ці люди потребують відпочинку та лікування. Достатньо згадати, що бойова 110-та бригада була задіяна на Авдіївському напрямку від початку повномасштабного вторгнення. Їм треба віднови-*

тися і відпочити, і це об'єктивна необхідність. І таких частин чимало» [61].

Висновки. Таким чином, тема ухилення від мобілізації та військової служби під час воєнного стану в роки російсько-української війни з 2014 року і пізніше під час повномасштабного вторгнення з лютого 2022 року набула широкого розголосу та стала надзвичайно актуальною. В час, коли країні потрібні усі можливі ресурси для боротьби, відстоювання своїх прав, свобод, суверенітету та територіальної цілісності, проводяться відповідні заходи щодо мобілізації військовозобов'язаних. Можна впевнено стверджувати, що динаміка приєднання до Сил Оборони охочих громадян захищати свою країну з початком повномасштабного вторгнення змінилася. Перші тижні/місяці ми спостерігали значне піднесення у настроях суспільства щодо захисту своєї країни. З осені 2022 року ситуація починає змінюватися, у ЗМІ все частіше можна було прочитати новини про ті чи інші випадки незаконних методів ухилення від мобілізації. Люди, які вдаються до цих методів у суспільстві отримали назву «ухилянти».

Слід зауважити, що термін «ухилянт» варто розділити на дві підкатегорії: як суспільне явище, коли людина вдається до методів ухилення від мобілізації, які не доведені у суді, характеризуються девіантною поведінкою (некоректна поведінка щодо представників ТЦК та військовослужбовців загалом, спроби втекти за кордон без законних підстав, уникання місць, де потенційно можна отримати повістку, страх виходити зі свого будинку); як юридичне явище, тобто людина, яка вчинила незаконні дії з метою ухилення від мобілізації, і такі дії були доведені у судовому порядку та в результаті цього було призначене адміністративне/кримінальне покарання. Також слід враховувати, що «ухилянти», чії дії не були доведені у судовому порядку як протиправні, «де-юре» вони не є «ухилянтами», а, отже, теоретично в майбутньому ще можуть змінити свій суспільний статус з «ухилянта» на «військовослужбовця» («захисника»).

Я провела градацію між термінами «ухилянт» і «дезертир», адже слід відокремлювати походження терміну як суспільного явища, та юридично у судовому порядку встановленого статусу, за яке призначається адміністративне або кримінальне покарання. Також градація необхідна для кращого

розуміння першого терміну — «ухилянт» та пошуків шляхів виведення значної частини громадян із суспільного сприйняття як «ухилянт» до національно свідомого громадянина, який готовий виконувати свої обов'язки, прописані Конституцією України. Шляхи розв'язання цієї проблеми державною владою мають бути наступними: впровадження захоплювальних методів доручення до Сил Оборони (роз'яснення, впровадження пільг, соціальних гарантій для військовослужбовців та їх сімей, привілеїв і т. д.); просвітницька діяльність у навчальних закладах (запровадження гуртків національно-патріотичного виховання, де діти активно б вивчали історію своєї країни, історію українського війська, національно-патріотичних угруповань, які у різні періоди історії боролися за суверенну Україну); налагодження комунікації державної влади із суспільством через ЗМІ, телебачення, радіо (обґрунтування мобілізаційних заходів, роз'яснення громадянам України їх прав та обов'язків перед країною у часи війни та небезпеку, яку принесе окупація українських територій); посилення відповідальності за вчинення протиправних і протизаконних методів ухилення від мобілізації.

З початком повномасштабного вторгнення росії в Україну кількість залучених до Оборони нашої країни сягає понад 1 млн осіб. За кожним військовослужбовцем, воїном і воїнкою стоять їхні сім'ї, що збільшують чисельність залучених до війни осіб. Українській владі та суспільству слід враховувати ці показники та статистику, адже інтереси цієї категорії населення мають бути пріоритетними. Чимало нововведень від 2022 року стосується посилення відповідальності за непокору військовослужбовців, чимало таких випадків завершуються позбавленням волі. В умовах, коли громадяни України добровільно йдуть на захист своєї країни від початку повномасштабного вторгнення, досі не мають чітких механізмів щодо демобілізації чи принаймні повноцінного відпочинку від важких умов проходження служби (в умовах бойових дій чи в тилу), змушені зіштовхуватися як із тиском як з боку держави (посилення покарання), так і суспільства (нерозуміння, девіантна поведінка в громадських місцях стосовно ветеранів з боку цивільних осіб, які не мають бажання бути залученими до Оборони). Разом з тим держава делікатно підходить до теми покарання категорії населення,

яка ухиляється від виконання свого конституційного обов'язку щодо захисту Батьківщини (економічне бронювання, штрафи), це наштовхує на думку про несправедливе ставлення, адже Конституційний обов'язок для всіх має бути однаковий.

У час, коли окрім фізичного винищення, ведення бойових дій на полі бою, ведеться й інформаційна війна ворога всередині нашої країни задля розхитування внутрішньополітичної та суспільної ситуації, яку ми звикли називати ІПсО. Ці дії спрямовані в тому числі й щодо політики мобілізації, намагання її зриву. В цьому контексті активно використовуються і ЗМІ всередині нашої країни, громадяни України, які стають «героями» новин про «чоловік, який переодягнувся в жіноче вбрання», «намагався переплисти Тису», «чоловіка силоміць забрали в автобус і відправили на фронт». Кожен із цих заголовків та історії спрямовані на піддрив морального, емоційного стану всього суспільства, піддрив авторитету державної влади та української армії, адже в цих історіях військовослужбовців репрезентують як «антигероїв», «людей у формі», які «обмежують права і свободи людей і силоміць мобілізують чоловіків». В цьому випадку державна влада має спрямовувати значні сили на пояснення суспільству важливості проведення мобілізаційних заходів, етапів її проведення, максимальне інформування щодо різних сценаріїв розвитку подій для кожного новобранця (пільги, соціальні виплати, гарантії), та найважливіше — бути чесними із громадянами своєї країни та зауважити, що долучення до Сил Оборони є невід'ємною частиною боротьби проти загарбницької війни, що її проти нас почала росія, це питання виживання нашої нації та держави. В Конституції України прописано, що громадяни мають права та обов'язки, і необхідність виконувати головний з них — захист нашої Батьківщини є пріоритетним. Суспільство має розуміти, що в часи війни за невиконання цього обов'язку, а тим більше вчинення протиправних і протизаконних методів уникнення виконання обов'язків, слід очікувати відповідного покарання. Ми не обирали війну, але ми були народжені жити вільними у суверенній країні, за що і необхідно боротися.

1. Конституція України. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/254к/96-вр> (дата зв. 20.06.2024).

2. Вітюк Л. «Судова практика сформулювалась швидко». Що чекає на осіб, які ігнорують повістки — адвокат. *NEW VOICE*. 20.07.2022. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/za-uhilennya-vid-mobilizaciji-posadyat-chi-ni-advokat-royasniv-yake-rokarannya-peredbachene-kku-50257391.html> (дата зв. 20.06.2024).
3. Наказ № 313. Наказ Міністерства оборони України Про затвердження Переліку спеціальностей та/або професій, споріднених з відповідними військово-обліковими спеціальностями, після одержання яких жінки беруться на військовий облік військовозобов'язаних та Переліку спеціальностей та/або професій, споріднених з відповідними військово-обліковими спеціальностями. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1566-21#Text> (дата зв. 20.06.2024).
4. Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу». *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text> (дата зв. 20.06.2024).
5. Денькович Я. Заплатили по \$2000 тис.: прикордонники затримали втікачів на кордоні з Молдовою. *ТСН*. 01.04.2023. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/zaplatili-po-2000-tis-prikordonniki-zatrimali-vtikachiv-na-kordoni-z-moldovoju-2298532.html> (дата зв. 20.06.2024).
6. На Житомирщині троє жінок уклали фіктивний шлюб для переправлення військовозобов'язаних через кордон: їм повідомлено про підозру. *МЕЖА*. 01.02.2023. URL: <https://bykvu.com/ua/bukvy/na-zhytomyrshchyni-troie-zhinok-uklaly-fiktyvnyi-shliub-dlia-perepravlennia-viiskovozobov-iazanykh-cherez-kordon-im-povidomleno-pro-pidozru/> (дата зв. 20.06.2024).
7. Бовсуновська К. На Волині викрили ухиянта, який став «опікуном», щоб виїхати за кордон: як його покарали. *УНІАН*. 14.04.2024. URL: <https://www.unian.ua/war/uhilyanti-v-ukrajini-na-volini-cholovik-namagavsya-peretnuti-kordon-z-pidroblenimi-dokumentami-12604635.html> (дата зв. 20.06.2024).
8. На Закарпатті прикордонники виявили фальшиві документи, за якими чоловік хотів виїхати за кордон. *Державна прикордонна служба України*. 08.06.2023. URL: <https://dpsu.gov.ua/ua/news/na-zakarpatti-prikordonniki-viyavili-falshivi-dokumenty-za-yakimi-cholovik-hotiv-viyhati-za-kordon/> (дата зв. 20.06.2024).
9. Фіктивні діагнози вартістю від 3 до 10 тисяч доларів: поліцейські ліквідували схему ухилення від мобілізації. *Міністерство внутрішніх справ України*. 28.08.2023. URL: <https://mvs.gov.ua/uk/news/fiktivni-diagnozi-vartistiu-vid-3-do-10-tisiac-dolariv-policeiski-likvidovali-sxemu-uhilennia-vid-mobilizaciyi-video> (дата зв. 20.06.2024).
10. СБУ заблокувала десятки телеграм-каналів, де повідомляли про місця вручення повісток. *Радіо Свобода*. 08.03.2023. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-sbu-telegram-povistky/32308754.html> (дата зв. 20.06.2024).
11. МВС: В Україні вводиться кримінальна відповідальність за фото- та відеозйомку переміщень військовослужбовців, зброї і техніки. *Урядовий портал*. 24.03.2022. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/mvs-v-ukrajini-vvoditsya-kriminalna-vidpovidalnist-za-foto-ta-videozjomku-peremishchen-vijskovosluzhbovciv-zbroji-i-tehniki> (дата зв. 20.06.2024).
12. «Подумайте, ви «нічтожество», чи у вас є гідність?»: в. о. командира «Азову» «Тавр» Кротевич про ухиянтів від повісток в ЗСУ — «Рандеву». 5. *Перший. Український. Інформаційний*. 04.03.2023. URL: <https://www.5.ua/suspilstvo/podumaite-vy-nichtozhestvo-chy-u-vas-ie-hidnist-v-o-komandyra-azovu-tavr-krotevych-pro-ukhyliantiv-vid-povistok-v-zsu-randevu-300459.html> (дата зв. 20.06.2024).
13. Закон України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за окремі військові злочини». *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/194-19/#Text> (дата зв. 20.06.2024).
14. У Верховній Раді зареєстровано законопроект про внесення змін до статті 336 Кримінального кодексу України щодо встановлення не пов'язаних із позбавленням волі видів покарань. *Укрінформ*, 17.05.2024. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3864715-uradi-proponuut-alternativni-vidi-rokaranna-za-uhilenna-vid-mobilizacii.html> (дата зв. 20.06.2024).
15. Проект Закону про внесення змін до статті 336 Кримінального кодексу України щодо встановлення не пов'язаних з позбавленням волі видів покарань. *Верховна Рада України. Законопроекти*. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/44225> (дата зв. 20.06.2024).
16. Красницький В. «Ухиянт чи ні»: уникнення призову та відповідальність за це з точки зору закону. *Українське Радіо*. 14.02.2024. URL: <https://ukr.radio/news.html?newsID=103448> (дата зв. 20.06.2024).
17. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань проходження військової служби, мобілізації та військового обліку». *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3633-20#Text> (дата зв. 20.06.2024).
18. Ухиянт із Одеси влаштував маскарад «бабуся-стайл». *ВолиньPost*. 20.06.2024. URL: <https://www.volynpost.com/news/241007-uhilyant-iz-odesy-vlashtuvav-maskarad-babusia-stajl> (дата зв. 22.06.2024).
19. Галух О. Ухиянт із накладними грудьми та в спідниці намагався перетнути кордон. *Вечірній Київ*. 06.05.2024. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/98062/> (дата зв. 22.06.2024).
20. Галух О. У річці Тиса втопився ще один ухиянт. *Вечірній Київ*. 06.05.2024. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/98056/> (дата зв. 22.06.2024).
21. Українець намагався виїхати за кордон у бебі-боксі — Держприкордонслужба. *Радіо Свобода*. 16.03.2022.

- URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-ukrainets-bebi-boks-dpsu/31756365.html> (дата зв. 22.06.2024).
22. «Я не створений для війни»: як чоловіки тікають з України, аби уникнути мобілізації — Guardian. *BBC News Україна*. 30.06.2024. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/crg5m4qq5gjo> (дата зв. 03.07.2024).
 23. Шевченко С. «Треба готуватися до війни на 10 років»: Олег Сенцов розповів про бої, втрати і фільм «Реал». *Радіо Свобода*. 03.07.2024. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/oleh-sentsov-interview-war/33019115.html> (дата зв. 03.07.2024).
 24. Батальйон К-2 / БРЕХНЯ і ХАЛАТНІСТЬ/ Полонений «ВАГНЕР»/ ДІВЧАТА у війську — КИРИЛО ВЕРЕС | ДИВИСЬ YOUTUBE: @Українська правда. 27.06.2024. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=6vp441LoKLU> (дата зв. 03.07.2024).
 25. Ульяненко В. «Це робота на боці ворога»: мережа відреагувала на футболки із написом «ухилянт». *Главком*. 06.05.2024. URL: <https://glavcom.ua/country/society/tse-robota-na-storoni-voroaha-merezha-vidreahuvala-na-futbolki-iz-napisom-ukhilijant-999459.html> (дата зв. 22.06.2024).
 26. ГУР: російська інформоперація «Ухилянт» застосовує проти України відео і «народні» пісні. *Армія Inform*. 16.04.2024. URL: <https://armyinform.com.ua/2024/04/16/gur-rosijska-inform-operacziya-uhilyant-zastosovuyeyemy-proty-ukrayiny-video-i-narodni-pisni/> (дата зв. 22.06.2024).
 27. Флешмоб «Ухилянт» — нова технологія розколу України. *Сторінка Центру протидії дезінформації у Telegram*. 16.04.2024. URL: <https://t.me/CenterCoenteringDisinformation/10044> (дата зв. 22.06.2024).
 28. «Я не хочу бути мертвим героєм, хочу бути живим ухилянтом». Як тікають від армії і що з цим робити. *Нромadske*. 31.05.2024. URL: <https://hromadske.ua/posts/ya-ne-hochu-buti-mertvim-geroyem-hochu-buti-zhivim-uhilyantom-yak-tikayut-vid-armiyi-i-sho-z-cim-robiti> (дата зв. 02.07.2024).
 29. Русінко Б. 46% українців вважають, що бути ухилянтом не соромно, — опитування. *ІНФОГРАФІКА. ЦЕНЗОР.НЕТ*. 15.07.2024. URL: <https://censor.net/ua/n3499788> (дата зв. 28.07.2024).
 30. На Полтавщині зловмисники підпалили авто військових. *New Format. Новий формат інтернет-видання*. 23.06.2024. URL: <https://newformat.info/news/napoltavshchyni-zlovmysnyku-pidpalyly-avto-vijskovykh/> (дата зв. 02.07.2024).
 31. Кравченко О. В передмісті Одеси підірвали автомобіль Української добровольчої армії. *LB.ua*. 20.02.2024. URL: https://lb.ua/society/2024/02/20/599301_peredmisti_odesi_pidirvali.html (дата зв. 02.07.2024).
 32. У Харкові підірвали автомобіль військового. *Red Tram*. 05.04.2024. URL: <https://ua.redtram.com/news/incidents/617125941/> (дата зв. 02.07.2024).
 33. У Києві пошкодили могили «Да Вінчі», «Джуса», Петриченка: правоохоронці затримали підозрювану. *Супільне Київ*. 20.06.2024. URL: <https://suspilne.media/kyiv/772367-u-kievi-poskolili-mogili-da-vincidzusa-petricenka/> (дата зв. 02.07.2024).
 34. Верховна Рада України прийняла у другому читанні і в цілому Закон № 10449 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань проходження військової служби, мобілізації та військового обліку». *Рада. Верховна Рада України Online. Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/248328.html> (дата зв. 22.06.2024).
 35. Шевчук М. У військово через рекрутинг: Третя штурмова пропонує альтернативу мобілізації. *Informer.od.ua*. 19.05.2024. URL: <https://informer.od.ua/news/u-vijsko-cherez-rekrutyng-tretya-shturmova-proponuye-alternatyvu-mobilizatsiyi/> (дата зв. 23.06.2024).
 36. Міноборони оновило алгоритм рекрутингу до ЗСУ: чотири етапи. *Радіо Свобода*. 07.04.2024. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-rekrutyng-zsu-viyna-minoborony-etapy/32894834.html> (дата зв. 22.06.2024).
 37. Кметик Ю. Рекрутингові центри українського війська у Львові. Перелік. *ТВОЄ МІСТО*. 22.04.2024. URL: https://tvoemisto.tv/news/rekrutyngovi-tsentry_u_lvovi_perelik_163397.html (дата зв. 22.06.2024).
 38. Кушнір М. «Немає у нас ухилянтів»: сержант 21 ОМБр про фронт, рекрутинг до бригади та проблеми з висвітленням війни у медіа. *Супільне Одеса*. 25.06.2024. URL: <https://suspilne.media/odesa/775619-nemaє-u-nas-uhilantiv-serzant-21-ombr-pro-front-rekruting-dobrigadi-ta-problemi-z-visvitlennam-vijni-u-media-2/> (дата зв. 26.07.2024).
 39. Відео дня: захищай Україну, інакше станеш «м'ясом» для російських штурмів. *Армія Inform*. 11.04.2024. URL: <https://armyinform.com.ua/2024/04/11/video-dnya-zahyshhaj-ukrayinu-inakshe-stanesh-myasom-dlyarosijskyh-shturmiv/> (дата зв. 26.07.2024).
 40. Кравцов В. В Одесі чоловіка жорстко затримали працівники військкомату: у ТЦК розбираються з інцидентом. *24 Канал*. 15.11.2023. URL: https://24tv.ua/odesi-14-listopada-zapakuvali-bus-cholovikapratsivniki-ttsk_n2432250 (дата зв. 23.06.2024).
 41. Напад на працівника ТЦК у Хмельницькому: правоохоронці відкрили кримінальне провадження. *Супільне Хмельницький*. 12.06.2024. URL: <https://suspilne.media/khmelnyskiy/766757-napad-na-pracivnika-tck-u-hmelnicomu-pravoohoronci-vidkrilikriminalne-provadzenna/> (дата зв. 23.06.2024).
 42. Встановили особи чоловіків, які напали на працівників ТЦК у Луцькому районі. Що відомо. *Супільне Луцьк*. 12.06.2024. URL: <https://suspilne.media/lutsk/773751-vstanovili-osobi-colovikiv-aki-napali-na-pracivnikiv-tck-uluckomu-rajoni-so-vidomo/> (дата зв. 23.06.2024).
 43. «Це стосується й тих, хто не досяг 25 років». Де вручатимуть повістки та чи можна відмовитися. Закон про мобілізацію. *Супільне Дніпро*. 19.05.2024. URL:

- <https://suspilne.media/dnipro/748209-ce-stosuetas-j-tih-hto-ne-dosag-25-rokiv-de-vrucatimut-povistki-ta-ci-mozna-vidmovitisa-zakon-pro-mobilizaciju/> (дата зв. 23.06.2024).
44. Якубович Т., Модіна О. Конфлікти з ТЦК на вулицях: що відбувається з повістками, хто порушник і як бути. *Радіо Свобода*. 29.08.2023. URL: <https://www.radio-svoboda.org/a/povistky-tck-skandal/32568424.html> (дата зв. 23.06.2024).
45. «Якщо ми капітулюємо, настане пекло» — Олександр Ябчанка, командир роти «Гонор», «Вовки Да Вінчі». *YOUTUBE: @ONLINE.UA*. 21.06.2024. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=F-qDizVQrno> (дата зв. 26.07.2024).
46. Проект Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кодексу України про адміністративні правопорушення та інших законодавчих актів України щодо особливостей несення військової служби в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці. *Рада. Верховна Рада України. Законопроекти*. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40997> (дата зв. 23.06.2024).
47. Гордійчук І. Залужний відреагував на новий каральний закон для ЗСУ (відео). *Главком*. 19.12.2022. URL: <https://glavcom.ua/country/incidents/karalniy-zakon-dlja-zsu-896495.html> (дата зв. 23.06.2024).
48. Для чого Рада посилила кримінальну відповідальність військових і чому це викликало обурення. *BBC News Україна*. 15.12.2022. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-63991179> (дата зв. 23.06.2024).
49. Шорохова А. Як відмовник отримав орден за мужність. «Водолаз», 58 окрема мотопіхотна бригада. *Цензор.нет*. 05.12.2023. URL: <https://censor.net/ua/v3459751> (дата зв. 23.06.2024).
50. Марченко О. СЗЧ та дезертирство: у чому різниця і яка відповідальність. *Армія Inform*. 30.05.2024. URL: <https://armyinform.com.ua/2024/05/30/szch-ta-dezertyrstvo-u-chomu-riznyczya-i-yaka-vidpovidalnist/> (дата зв. 23.06.2024).
51. Стаття 407. Самовільне залишення військової частини або місяця служби. Кримінальний кодекс України. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата зв. 23.06.2024).
52. Стаття 408. Дезертирство. Кримінальний кодекс України. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата зв. 23.06.2024).
53. Засуджено військового до 7 років за дезертирство у 2014 році. *Militarnyi*. 18.09.2021. URL: <https://mil.in.ua/uk/news/zasudzheno-vijskovogo-do-7-rokiv-zadezertyrstvo-u-2014-rotsi/> (дата зв. 23.06.2024).
54. На Львівщині строковик-дезертир отримав 3 роки ув'язнення. *Militarnyi*. 30.11.2020. URL: <https://mil.in.ua/uk/news/na-lvivshyni-strokovyk-dezertyr-otrymav-3-roky-uv-yaznennya/> (дата зв. 23.06.2024).
55. На Одещині за дезертирство засуджено військового. *Militarnyi*. 27.10.2020. URL: <https://mil.in.ua/uk/news/na-odeshhyni-za-dezertyrstvo-zasudzheno-vijskovogo/> (дата зв. 23.06.2024).
56. Савельєв М. Могутня армія СЗЧ. *Ратуша. Львівська газета*. 10.05.24. URL: <https://ratusha.lviv.ua/mogutnya-armiya-szch/> (дата зв. 03.07.2024).
57. Черниш О. Хто і чому судить українських військових під час війни. *BBC News Україна*. 15.11.2023. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cw4277yk1leo> (дата зв. 03.07.2024).
58. Потрібна потужна система правозахисту воїнів у самому секторі оборони — звернення Президента України. *Президент України. Офіційне інтернет представництво*. 14.09.2023. URL: <https://www.president.gov.ua/news/potribna-potuzhna-sistema-pravozahistu-voyniv-u-samomu-sekt-85621> (дата зв. 03.07.2024).
59. The commander-in-chief of Ukraine's armed forces on how to win the war. *The Economist*. 01.11.2023. URL: <https://www.economist.com/by-invitation/2023/11/01/the-commander-in-chief-of-ukraines-armed-forces-on-how-to-win-the-war> (дата зв. 03.07.2024).
60. Пишкін С. Зеленський зробив заяву про ухиялнтів від мобілізації. *РБК-Україна*. 11.04.2024. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/zelenskiy-prokomentuvav-zakon-mobilizatsiyu-1712851975.html> (дата зв. 03.07.2024).
61. Сирський відповів, чи потрібно в Україні мобілізувати ще 500 тисяч осіб. *ТВОЄ МІСТО*. 29.03.2024. URL: https://tvoemisto.tv/news/syrskyy-vidpoviv_chy_potribno_v_ukraini_mobilizuvaty_shche_500_tysyach_osib_162496.html (дата зв. 03.07.2024).

REFERENCES

- Constitution of Ukraine. *Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/go/254к/96-вр> (Last accessed: 20.06.2024) [in Ukrainian].
- Vityuk, L. «Court practice was formulated quickly». What awaits persons who ignore subpoenas — a lawyer. *NEW VOICE*. Retrieved from: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/za-uhilennya-vid-mobilizacije-posadyat-chi-ni-advokat-poy-asniv-yake-pokarannya-peredbachene-kku-50257391.html> (Last accessed: 20.06.2024) [in Ukrainian].
- Order No. 313. Order of the Ministry of Defense of Ukraine On approval of the List of specialties and/or professions related to the relevant military accounting specialties, after receiving which women are taken to the military registration of conscripts and the List of specialties and/or professions related to the relevant military — accounting majors. *Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1566-21#Text> (Last accessed: 20.06.2024) [in Ukrainian].
- Law of Ukraine «On Military Duty and Military Service». *Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text> (Last accessed: 20.06.2024) [in Ukrainian].

- Denkovych, Y. They paid \$2,000,000 each: border guards detained fugitives on the border with Moldova. *TSN*. Retrieved from: <https://tsn.ua/ukrayina/zaplatili-po-2000-tis-prikordonniki-zatrimali-vtikachiv-na-kordoni-z-moldovoyu-2298532.html> (Last accessed: 20.06.2024) [in Ukrainian].
- In Zhytomyr Oblast, three women entered into a fictitious marriage to transport conscripts across the border: they were informed of the suspicion. *Bykvvu*. 01.02.2023. Retrieved from: <https://bykvvu.com/ua/bukvy/na-zhytomyrshchynitroie-zhinok-uklaly-fiktyvnyi-shliub-dlia-perepravlennia-viiskovozobov-iazanykh-cherez-kordon-im-povidomleno-propidozru/> (Last accessed: 20.06.2024) [in Ukrainian].
- Bovsunovska, K. In Volyn, they exposed an evasive person who became a «guardian» in order to go abroad: how he was punished. *UNIAN*. Retrieved from: <https://www.unian.ua/war/uhilyanti-v-ukrajini-na-volini-cholovik-namagavsya-peretnuti-kordon-z-pidroblenimi-dokumentami-12604635.html> (Last accessed: 20.06.2024) [in Ukrainian].
- In Transcarpathia, border guards found fake documents that a man wanted to use to go abroad. *State Border Service of Ukraine*. Retrieved from: <https://dpsu.gov.ua/ua/news/na-zakarpatti-prikordonniki-viyavili-falshivi-dokumenti-za-yakimi-cholovik-hotiv-vihati-za-kordon/> (Last accessed: 20.06.2024) [in Ukrainian].
- Fictitious diagnoses worth from 3 to 10 thousand dollars: the police eliminated the scheme of evading mobilization. *Ministry of Internal Affairs of Ukraine*. Retrieved from: <https://mvs.gov.ua/uk/news/fiktivni-diagnozi-vartistiuv-vid-3-do-10-tis-dolariv-policeiski-likvidovali-sxemu-uxilennia-vid-mobilizaciyi-video> (Last accessed: 20.06.2024) [in Ukrainian].
- The SBU blocked dozens of telegram channels that reported on the places where summonses were served. *Radio Svoboda*. Retrieved from: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-sbu-telegram-povistky/32308754.html> (Last accessed: 20.06.2024) [in Ukrainian].
- Ministry of Internal Affairs: In Ukraine, criminal liability is introduced for photo and video recording of movements of military personnel, weapons and equipment. *Government portal*. Retrieved from: <https://www.kmu.gov.ua/news/mvs-v-ukrayini-vvoditsya-kriminalna-vidpovidalnist-za-foto-ta-videozjomku-peremishchen-vijskovosluzhbovciv-zbroyi-i-tehniki> (Last accessed: 20.06.2024) [in Ukrainian].
- «Think, are you «nothingness» or do you have dignity?»: Acting commander of «Azov» «Tavr» Krotevych about evading subpoenas in the Armed Forces — «Rendezvous». 5. *The first. Ukrainian. Informational*. Retrieved from: <https://www.5.ua/suspilstvo/podumaite-vy-nichtozhestvo-chy-u-vas-ie-hidnist-v-o-komandyra-azovu-tavr-krotevych-pro-ukhyliantiv-vid-povistok-v-zsu-randevu-300459.html> (Last accessed: 20.06.2024) [in Ukrainian].
- Law of Ukraine «On Amendments to the Criminal Code of Ukraine on Strengthening Liability for Certain War Crimes». *Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/194-19/#Text> (Last accessed: 20.06.2024) [in Ukrainian].
- The Verkhovna Rada has registered a draft law on amendments to Article 336 of the Criminal Code of Ukraine regarding the establishment of non-custodial punishments. *Ukrinform*. Retrieved from: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3864715-u-radi-proponuut-alternativni-vidi-pokaranna-za-uhilenna-vid-mobilizacii.html> (Last accessed: 20.06.2024) [in Ukrainian].
- Draft Law on Amendments to Article 336 of the Criminal Code of Ukraine regarding the establishment of non-custodial punishments. *Verkhovna Rada of Ukraine. Bills*. Retrieved from: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/44225> (Last accessed: 20.06.2024) [in Ukrainian].
- Krasnitskyi, V. «Dodging or not»: avoiding the draft and responsibility for it from the point of view of the law. *Ukrainian Radio*. Retrieved from: <https://ukr.radio/news.html?newsID=103448> (Last accessed: 20.06.2024) [in Ukrainian].
- The Law of Ukraine «On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Regarding Certain Issues of Military Service, Mobilization, and Military Registration». *Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3633-20#Text> (Last accessed: 20.06.2024) [in Ukrainian].
- A trickster from Odesa staged a «grandmother-style» masquerade. *VolynPost*. Retrieved from: <https://www.volynpost.com/news/241007-uhyliant-iz-odesy-vlashtuvav-maskarad-babusia-stajl> (Last accessed: 20.06.2024) [in Ukrainian].
- Galukh, O. Uhylyant with false breasts and in a skirt tried to cross the border. *Evening Kyiv*. Retrieved from: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/98062/> (Last accessed: 20.06.2024) [in Ukrainian].
- Galukh, O. Another evader drowned in the Tisza River. *Evening Kyiv*. 05/06/2024. Retrieved from: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/98056/> (Last accessed: 20.06.2024) [in Ukrainian].
- A Ukrainian tried to leave the country in a baby box — State Border Guard Service. *Radio Svoboda*. Retrieved from: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-ukrainets-bebi-boks-dpsu/31756365.html> (Last accessed: 22.06.2024) [in Ukrainian].
- «I'm not made for war»: how men flee Ukraine to avoid conscription — Guardian. *BBC News Ukraine*. Retrieved from: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/crg5m4qq5gjo> (Last accessed: 03.07.2024).
- Shevchenko, S. «We need to prepare for war for 10 years»: Oleg Sentsov talked about battles, losses and the film «Real». *Radio Svoboda*. Retrieved from: <https://www.radiosvoboda.org/a/oleh-sentsov-interview-war/33019115.html> (Last accessed: 03.07.2024) [in Ukrainian].
- Battalion K-2 / LIES and NEGLIGENCE / Captured «WAGNER» / GIRLS in the army — KYRYLO VERES | LOOK! YOUTUBE: *Ukrainian Pravda*. Retrieved from: <https://www.youtube.com/watch?v=6vp441LoKLU> (Last accessed: 03.07.2024) [in Ukrainian].
- Ulyanenko, V. «This is work on the side of the enemy»: the network reacted to T-shirts with the inscription «evasive».

- Central Committee. Retrieved from: <https://glavcom.ua/country/society/tse-robota-na-storoni-voroaha-merezha-vi-dreahuvala-na-futbolki-iz-napisom-ukhiljant-999459.html> (Last accessed: 22.06.2024) [in Ukrainian].
- GUR: Russian information operation «Ukhilyant» uses videos and «folk» songs against Ukraine. *Army Inform*. Retrieved from: <https://armyinform.com.ua/2024/04/16/gur-rosijska-inform-operacziya-uhilyant-zastosovuye-proty-ukrayiny-video-i-narodni-pisni/> (Last accessed: 22.06.2024) [in Ukrainian].
- Flash mob «Uhylyant» — a new technology for the division of Ukraine. *Page of the Center for Combating Disinformation in Telegram*. Retrieved from: <https://t.me/CenterCounteringDisinformation/10044> (Last accessed: 22.06.2024).
- «I don't want to be a dead hero, I want to be a living dodger». How they run away from the army and what to do about it. *Hromadske*. Retrieved from: <https://hromadske.ua/posts/ya-ne-hochu-buti-mertvim-geroyem-hochu-buti-zhivim-uhilyantom-yak-tikayut-vid-armiyi-i-sho-z-cim-robiti> (Last accessed: 22.07.2024) [in Ukrainian].
- Rusinko, B. 46% of Ukrainians believe that it is not a shame to be a dodger, survey. INFOGRAPHICS. *CENSOR.NET*. Retrieved from: <https://censor.net/ua/n3499788> (Last accessed: 28.07.2024) [in Ukrainian].
- In Poltava Oblast, attackers set a military car on fire. *New Format. The new format of the online edition*. Retrieved from: <https://newformat.info/news/na-poltavshchyni-zlovmysnyky-pidpalyly-avto-vijskovykh/> (date of call 07/02/2024) [in Ukrainian].
- Kravchenko, O. In the suburbs of Odessa, a car of the Ukrainian Volunteer Army was blown up. *LB.ua*. Retrieved from: https://lb.ua/society/2024/02/20/599301_peredmishti_odesi_pidirvali.html (Last accessed: 02.07.2024) [in Ukrainian].
- A military car was blown up in Kharkiv. *Red Tram*. Retrieved from: <https://ua.redtram.com/news/incidents/617125941/> (Last accessed: 02.07.2024) [in Ukrainian].
- In Kyiv, the graves of «Da Vinci», «Jus», Petrichenko were damaged: law enforcement officers detained the suspect. *Suspilne Kyiv*. Retrieved from: <https://suspilne.media/kyiv/772367-u-kiievi-poskolili-mogili-da-vinci-dzusa-petricenka/> (Last accessed: 02.07.2024) [in Ukrainian].
- The Verkhovna Rada of Ukraine adopted in the second reading and in its entirety Law No. 10449 «On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Regarding Certain Issues of Military Service, Mobilization, and Military Registration». Council. *Verkhovna Rada of Ukraine Online. Official website of the Parliament of Ukraine*. Retrieved from: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/248328.html> (Last accessed: 22.06.2024) [in Ukrainian].
- Shevchuk, M. In the army through recruiting: The third assault offers an alternative to mobilization. *Informer.od.ua*. Retrieved from: [https://informer.od.ua/news/u-vijsko-через-rekrutyng-tretya-shturmova-proponuye-alternatyvu-mobilizatsiyi/](https://informer.od.ua/news/u-vijsko-cherез-rekrutyng-tretya-shturmova-proponuye-alternatyvu-mobilizatsiyi/) (Last accessed: 23.06.2024) [in Ukrainian].
- The Ministry of Defense has updated the recruiting algorithm for the Armed Forces: four stages. *Radio Svoboda*. Retrieved from: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-rekrutyng-h-zsu-viy-na-minoborony-etapy/32894834.html> (Last accessed: 22.06.2024) [in Ukrainian].
- Kmetyk, Yu. Recruiting centers of the Ukrainian army in Lviv. List. *Tvoe Misto*. Retrieved from: https://tvoemisto.tv/news/rekrutyngovi_tsentry_u_lvovi_perelik_163397.html (Last accessed: 22.06.2024) [in Ukrainian].
- Kushnir, M. «We have no dodgers»: a sergeant of the 21st OMBR on the front, recruiting to the brigade and problems with media coverage of the war. *Suspilne Odesa*. Retrieved from: <https://suspilne.media/odesa/775619-nem-ae-u-nas-uhilantiv-serzant-21-ombr-pro-front-rekruting-do-brigadi-ta-problemi-z-visvitlennam-vijni-u-media-2/> (Last accessed: 26.07.2024) [in Ukrainian].
- Video of the day: defend Ukraine, otherwise you will become «meat» for Russian assaults. *Army Inform*. Retrieved from: <https://armyinform.com.ua/2024/04/11/video-dnya-zahyshhaj-ukrayinu-inakshe-stanesh-myasom-dlyarosijskyh-shturmiv/> (Last accessed: 26.07.2024) [in Ukrainian].
- Kravtsov, V. In Odessa, a man was harshly detained by the Military Commissariat: the TCC is dealing with the incident. *Channel 24*. Retrieved from: https://24tv.ua/odesi-14-listopada-zapakuvali-bus-cholovika-pratsivniki-ttsk_n2432250 (Last accessed: 23.06.2024) [in Ukrainian].
- Attack on an employee of the TCC in Khmelnytskyi: law enforcement officers opened criminal proceedings. *Suspilne Khmelnytskyi*. Retrieved from: <https://suspilne.media/khmelnytskyi/766757-napad-na-pracivnika-tck-u-hmelnickomu-pravoohoronci-vidkryli-kriminalne-provadženna/> (Last accessed: 23.06.2024) [in Ukrainian].
- The identities of the men who attacked TCC employees in the Lutsk district were established. What is known. *Suspilne Lutsk*. Retrieved from: <https://suspilne.media/lutsk/773751-vstanovili-osobi-colovikiv-aki-napali-na-pracivnikiv-tck-u-luckomu-rajoni-so-vidomo/> (Last accessed: 23.06.2024) [in Ukrainian].
- «This also applies to those who have not reached the age of 25». Where will summonses be served and whether it is possible to refuse. Law on mobilization. *Suspilne Dnipro*. Retrieved from: <https://suspilne.media/dnipro/748209-ce-stosuet-sa-j-tih-hto-ne-dosag-25-rokiv-de-vrucatimut-povistki-taci-mozna-vidmovitisa-zakon-pro-mobilizaciju/> (Last accessed: 23.06.2024) [in Ukrainian].
- Yakubovych, T., & Modina, O. Conflicts with TCC on the streets: what happens with summonses, who is the violator and what to do. *Radio Svoboda*. Retrieved from: <https://www.radiosvoboda.org/a/povistky-tck-skandal/32568424.html> (Last accessed: 23.06.2024) [in Ukrainian].
- «If we surrender, hell will come» — Oleksandr Yabchanka, commander of the «Honor» company, «Da Vinci Wolves». *YOUTUBE*. Retrieved from: <https://www.youtube.com/watch?v=F-qDizVQpno> (Last accessed: 26.07.2024) [in Ukrainian].
- Draft Law on Amendments to the Criminal Code of Ukraine, the Code of Ukraine on Administrative Offenses and oth-

- er legislative acts of Ukraine regarding the specifics of military service under martial law or combat conditions. Council. *Verkhovna Rada of Ukraine. Bills*. Retrieved from: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40997> (Last accessed: 23.06.2024) [in Ukrainian].
- Gordiychuk, I. Zaluzhnyi reacted to the new penal law for the Armed Forces (video). *Central Committee*. Retrieved from: <https://glavcom.ua/country/incidents/karalnij-zakon-dlja-zsu-896495.html> (Last accessed: 23.06.2024) [in Ukrainian].
- Why did the Rada increase the criminal liability of the military and why did it cause outrage. *BBC News Ukraine*. Retrieved from: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-63991179> (Last accessed: 23.06.2024) [in Ukrainian].
- Shorokhova, A. How a conscientious objector received an order for courage. «Vodolaz», 58 separate motorized infantry brigade. *Censor.net*. Retrieved from: <https://censor.net/ua/v3459751> (Last accessed: 23.06.2024) [in Ukrainian].
- Marchenko, O. SZCH and desertion: what is the difference and what is the responsibility. *Army Inform*. Retrieved from: <https://armyinform.com.ua/2024/05/30/szch-ta-dezertyrstvo-u-chomu-riznyczya-i-yaka-vidpovidalnist/> (Last accessed: 23.06.2024) [in Ukrainian].
- Article 407. Voluntary abandonment of a military unit or a month of service. Criminal Code of Ukraine. *Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (Last accessed: 23.06.2024) [in Ukrainian].
- Article 408. Desertion. Criminal Code of Ukraine. *Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (Last accessed: 23.06.2024) [in Ukrainian].
- A military man was sentenced to 7 years for desertion in 2014. *Militaryni*. Retrieved from: <https://mil.in.ua/uk/news/zasudzheno-vijskovogo-do-7-rokiv-za-dezertyrstvo-u-2014-rotsi/> (Last accessed: 23.06.2024) [in Ukrainian].
- In Lviv Oblast, a deserter was sentenced to 3 years in prison. *Militaryni*. Retrieved from: <https://mil.in.ua/uk/news/nalvivshhyni-strokovyk-desertyr-otrymav-3-roky-uv-yaznennya/> (Last accessed: 23.06.2024) [in Ukrainian].
- A military man was convicted of desertion in Odesa. *Militaryni*. Retrieved from: <https://mil.in.ua/uk/news/na-odeshhyni-za-dezertyrstvo-zasudzheno-vijskovogo/> (Last accessed: 23.06.2024) [in Ukrainian].
- Saveliev, M. The Mighty Army of the Northwest Territories. *Ratusha Lviv. Lviv newspaper*. Retrieved from: <https://ratusha.lviv.ua/mogutnya-armiya-szch/> (Last accessed: 03.07.2024) [in Ukrainian].
- Chernysh, O. Who and why judges the Ukrainian military during the war. *BBC News Ukraine*. Retrieved from: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cw4277yk1leo> (Last accessed: 03.07.2024) [in Ukrainian].
- A powerful system of human rights protection of soldiers is needed in the defense sector itself — address of the President of Ukraine. *President of Ukraine. Official online representation*. Retrieved from: <https://www.president.gov.ua/news/potribna-potuzhna-sistema-pravozahistu-voyiniv-u-samomu-sekt-85621> (Last accessed: 03.07.2024) [in Ukrainian].
- The commander-in-chief of Ukraine's armed forces on how to win the war. *The Economist*. Retrieved from: <https://www.economist.com/by-invitation/2023/11/01/the-commander-in-chief-of-ukraines-armed-forces-on-how-to-win-the-war> (Last accessed: 03.07.2024) [in Ukrainian].
- Pyshkin, S. Zelenskyi made a statement about evasions from mobilization. *RBC-Ukraine*. Retrieved from: <https://www.rbc.ua/rus/news/zelenskiy-prokomentuvav-zakon-mobilizatsiyu-1712851975.html> (Last accessed: 03.07.2024) [in Ukrainian].
- Syrskyi answered whether it is necessary to mobilize another 500000 people in Ukraine. *Tvoe misto*. Retrieved from: https://tvoemisto.tv/news/syrskyy_vidpoviv_chy_potribno_v_ukraini_mobilizuvaty_shche_500_tysyach_osib_162496.html (Last accessed: 03.07.2024) [in Ukrainian].